

Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

Τόμ. 1 (2006)

5ο Συνέδριο ΕΤΠΕ «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση»

Οι ΤΠΕ και η καθημερινή ζωή των μαθητών

Βασιλική Μπατσιόδου

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπατσιόδου Β. (2026). Οι ΤΠΕ και η καθημερινή ζωή των μαθητών. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 1, 943–948. ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/9234>

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΕΣ

4. Γραμματισμός και τεχνολογικός γραμματισμός

ΟΙ ΤΠΕ ΚΑΙ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Βασιλική Μπατσίδου

vasobatsidoul@yahoo.com

Περίληψη

Το παρόν κείμενο επιχειρεί να δείξει ότι οι πρακτικές τεχνολογικού γραμματισμού στις οποίες εμπλέκονται τα παιδιά συνδέονται με τα ενδιαφέροντά τους και τη ταυτότητα που έχουν ήδη διαμορφώσει. Επιδιώκει, ακόμη, να διερευνήσει τη στάση των γονιών και του σχολείου απέναντι στις ΤΠΕ και τις φιλοδοξίες που έχουν για τη χρήση τους. Παρουσιάζει μια έρευνα εθνογραφικής λογικής που στηρίζεται σε τέσσερις μελέτες περιπτώσεων. Μέσα από τις περιπτώσεις αυτές γίνεται σαφές ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής δεν έχει γενικές επιπτώσεις στους μαθητές και ότι περισσότερο επηρεάζεται από το συγκεκριμένο κάθε φορά αποδέκτη παρά τον επηρεάζει. Η προσέγγιση γίνεται από την οπτική της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και ειδικότερα από την οπτική της εκπαίδευσης στο γραμματισμό (literacy education).

Λέξεις Κλειδιά

πρακτικός γραμματισμός, τεχνολογικός γραμματισμός.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) διαδίδονται με γρήγορους ρυθμούς και αποτελούν σε σημαντικό βαθμό μέσο για διάβασμα, γράψιμο και επικοινωνία, μέσο δηλαδή πρακτικής γραμματισμού. Με δεδομένο το γεγονός αυτό, σημαντικές ως προς τα ζητήματα που θέτουν μπορεί να είναι συνεισφορές που προέρχονται από τον χώρο της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και της Εκπαίδευσης στο Γραμματισμό, ειδικότερα.

Έχει υποστηριχθεί ότι η όλη προσπάθεια διάδοσης των ΤΠΕ στην εκπαίδευση και τα σχετικά επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται έχουν μεγάλες αναλογίες με τα επιχειρήματα που για δεκαετίες χρησιμοποιήθηκαν για μια άλλη τεχνολογία, αυτήν της γραφής (Κουτσογιάννης 2004). Όσον αφορά τη διάδοση της γραφής, υπάρχουν δύο κατευθύνσεις στην βιβλιογραφία. Η πρώτη υποστηρίζει ότι η διάδοση της γραφής και ανάγνωσης αποτελεί από μόνη της

σημαντικό παράγοντα αλλαγής (Ong 2001), προσέγγιση που ο Street (1984) αποκάλεσε αυτόνομο μοντέλο γραμματισμού. Η δεύτερη κατεύθυνση, χωρίς να παραγνωρίζει την σπουδαιότητα του γραπτού λόγου, αμφισβητεί την άποψη ότι η διάδοση της ανάγνωσης και της γραφής μπορούν να καταστούν οι κύριοι παράγοντες μετασχηματισμού των κοινωνιών (Κουτσογιάννης 2004:104) και κάνει λόγο για το μύθο του γραμματισμού (Graff 1979). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, που ο Street (1984) αποκάλεσε ιδεολογικό μοντέλο γραμματισμού, ο γραμματισμός δε μπορεί να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από τα ιστορικά δεδομένα και τις κοινωνικές πρακτικές.

Στη χώρα μας η υπόθεση της εισαγωγής των ΤΠΕ στα σχολεία έχει, πράγματι, πολλές αναλογίες με το αυτόνομο μοντέλο γραμματισμού, καθώς βαρύτητα δίνεται στην εξασφάλιση υποδομών, στην αύξηση ποσοτικών δεικτών (πχ. αριθμός υπολογιστών στα σχολεία) και στην εξοικείωση των μαθητών με πρακτικές που αφορούν μόνο στη χρηστική διάσταση των ΤΠΕ.

Η παρούσα ανακοίνωση υποστηρίζει ότι όπως στην περίπτωση του γραμματισμού έτσι και στην περίπτωση της αξιοποίησης των ΤΠΕ, έχουμε ανάγκη από τη διαμόρφωση ενός ιδεολογικού μοντέλου. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζει μια έρευνα εθνογραφικής λογικής που στηρίζεται σε τέσσερις μελέτες περιπτώσεων παιδιών εφηβικής ηλικίας, με κύριο στόχο να αποκρούσει μία εκδοχή του μύθου του νέου γραμματισμού και ταυτόχρονα να αναδείξει τη σημασία της ταυτότητας του μαθητή στο πώς αντιμετωπίζει τις ΤΠΕ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μελέτη περίπτωσης (case study) είναι μια ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιείται σε πολλά πεδία. Ο όρος 'μελέτη περίπτωσης' αναφέρεται σε ένα ειδικό παράδειγμα που σχεδιάζεται συχνά για να διασαφηνίσει μία πιο γενική αρχή, αναφέρεται δηλαδή στη μελέτη ενός παραδείγματος στην πράξη, σε πραγματικά δηλαδή συμφραζόμενα (Cohen, Manion & Morisson 2000). Το παράδειγμα αυτό μπορεί να είναι μια τάξη, ένα σχολείο, μια κοινότητα, ένα παιδί κ.ά.

Η παρούσα έρευνα, που ξεκίνησε στα μέσα Απριλίου του 2005 και ύστερα από ένα διάστημα διακοπής (Ιούλιος-Σεπτέμβριος) συνεχίστηκε μέχρι το τέλος Ιανουαρίου 2006, αποτελεί μέρος της μεταπτυχιακής μου διατριβής. Αφορά τέσσερις μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Θεσσαλονίκης, ηλικίας 14 έως 17 ετών, δύο αγόρια και δύο κορίτσια. Κριτήριο επιλογής των συγκεκριμένων μαθητών υπήρξε το γεγονός ότι ανήκουν σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, φοιτούν σε διαφορετικά σχολεία και έχουν διαφορετικές σχολικές επιδόσεις. Επιπλέον, τα παιδιά ανήκουν στο οικείο μου περιβάλλον, πράγμα που επέτρεψε την ανάπτυξη μιας καλής προσωπικής σχέσης, στοιχείο απαραίτητο για τη διεξαγωγή μιας έρευνας, όπως η παρούσα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι η έρευνα δεν υποστηρίζει ότι οι περιπτώσεις αυτών των μαθητών αντιπροσωπεύουν όλους τους μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας μας. Σε έρευνες εθνογραφικής λογικής, άλλωστε, σημασία δεν έχει η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, αλλά η δυνατότητα να διαφωτιστούν σε βάθος σημαντικά ζητήματα (Stake 1995:6)

Η έρευνα στο οικογενειακό περιβάλλον των μαθητών στηρίχθηκε σε παρατήρηση, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, άτυπες συζητήσεις, από τις οποίες κρατήθηκαν σημειώσεις και στη συλλογή κειμενικών τεκμηρίων (Cohen,

Manion & Morisson 2000). Οι συνομιλίες με τους γονείς αφορούσαν την καθημερινότητά τους, τις αντιλήψεις που έχουν για την ανατροφή του παιδιού τους, τα όνειρα που κάνουν για το μέλλον του και γενικότερα τη στάση τους απέναντι στο γραμματισμό και τις ΤΠΕ. Οι συζητήσεις με τα παιδιά περιστράφηκαν γύρω από τα ενδιαφέροντά τους, τους γονείς και τους φίλους τους, τους νέους γραμματισμούς (τηλεόραση, κινητό, ηλεκτρονικός υπολογιστής κτλ.) και το σχολείο. Αντικείμενο παρατήρησης αποτέλεσε ο τρόπος που χρησιμοποιούν τις ΤΠΕ. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε τι ακριβώς ξέρουν να κάνουν οι μαθητές με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, ποια προγράμματα γνωρίζουν, για ποιους λόγους χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, αλλά και αν 'μπαίνουν' σε περιβάλλοντα ηλεκτρονικής συνομιλίας (chat rooms) ή παίζουν ηλεκτρονικά παιχνίδια. Τέλος, την έρευνα απασχόλησε το είδος τεχνολογικού γραμματισμού που παρέχει το σχολείο. Οι μαθητές περιέγραψαν με γλαφυρότητα τον τρόπο με τον οποίο αξιοποιούνται οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές στα πλαίσια του σχολείου.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η σημασία της ταυτότητας των μαθητών στον τρόπο που αξιοποιούν τις ΤΠΕ

Τα παιδιά αναπτύσσουν, καθημερινά στον υπολογιστή σύνθετες δραστηριότητες: διαβάζουν κείμενα ποικίλου ύφους, έρχονται σε επαφή με σημειωτικά συστήματα πέραν της γλώσσας, χρησιμοποιούν το διαδίκτυο προκειμένου να επισκεφθούν τις αγαπημένες τους ιστοσελίδες, ερευνούν, συλλέγουν πληροφορίες και τις επεξεργάζονται (Αγοραστού, Μπατσίδου και Σεβρής 2005). Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί και για τους τέσσερις μαθητές σε σημαντικό βαθμό ένα μέσο για διάβασμα, γράψιμο, επικοινωνία και ψυχαγωγία. Ένα μέσο, δηλαδή, πρακτικής γραμματισμού. Για αυτούς ο ηλεκτρονικός υπολογιστής είναι κομμάτι της καθημερινότητάς τους και μέσο με το οποίο αλληλεπιδρούν με τους άλλους και διαμορφώνουν την ταυτότητά τους (Holloway & Valentine 2003). Στην πραγματικότητα δε κάνουν με τον υπολογιστή τίποτα διαφορετικό από αυτό που έχουν συνηθίσει να κάνουν και στην καθημερινότητά τους. Έτσι, δε θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι οι πρακτικές 'παραδοσιακού γραμματισμού' των εφήβων επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό και το περιεχόμενο του τεχνολογικού γραμματισμού τους (Livingston & Bovill 2001).

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός μαθητή που οι πρακτικές τεχνολογικού γραμματισμού στις οποίες εμπλέκεται σχετίζονται άμεσα με την καθημερινή του ζωή και τα ενδιαφέροντα του. Ο μαθητής χαρακτηρίζεται από το μεγάλο ενδιαφέρον που δείχνει για τα αθλητικά δρώμενα. Αγοράζει συχνά αθλητικές εφημερίδες, παρακολουθεί σε καθημερινή βάση ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα που σχετίζονται με τον αθλητισμό, συζητά για όλα αυτά με τον αδελφό του και τους φίλους του, πηγαίνει στο γήπεδο και στοιχηματίζει σε αγώνες ποδοσφαίρου. Τον ηλεκτρονικό υπολογιστή που διαθέτει στο σπίτι του, τον χρησιμοποιεί κυρίως για να διαβάσει on line αθλητικές εφημερίδες, να παίξει ηλεκτρονικά παιχνίδια που έχουν να κάνουν με αγώνες ποδοσφαίρου και μπάσκετ και να 'μπει' σε περιβάλλοντα ηλεκτρονικής συνομιλίας, όπου κυρίαρχο θέμα είναι οι επιδόσεις της αγαπημένης του ομάδας. Φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής έρχεται να 'ταιριάσει' στη ζωή του συγκεκριμένου μαθητή και στα ενδιαφέροντά του.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την περίπτωση ενός κοριτσιού, που επιθυμεί να γίνει γιατρός. Τα τελευταία χρόνια περνά όλο σχεδόν τον εκτός σχολείου χρόνο της παρακολουθώντας φροντιστηριακά μαθήματα. Ο αθλητισμός, η μουσική και οι ξένες γλώσσες, με τα οποία είχε κατά καιρούς ασχοληθεί απουσιάζουν από το πρόγραμμά της, καθώς η μαθήτρια-σύμφωνα πάντα με δηλώσεις της-αποφάσισε να τα θυσιάσει, προκειμένου να εισαχθεί στην πανεπιστημιακή σχολή που επιθυμεί. Τα διαβάσματά της και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιεί τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, συνδέονται άμεσα με αυτή της την επιθυμία. Έτσι, αν και τα τελευταία τρία χρόνια διαθέτει ηλεκτρονικό υπολογιστή στο δωμάτιό της, τον χρησιμοποιεί αποκλειστικά και μόνο για να μεταφέρει σε ηλεκτρονικό περιβάλλον κάποια άρθρα εφημερίδων σχετικά με την ιατρική επιστήμη που διαβάζει.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι μέσα από τις περιπτώσεις των δύο μαθητών δεν υποστηρίζουμε ότι η χρήση της τεχνολογίας δεν διαφοροποιεί τη φύση των πρακτικών στις οποίες οι μαθητές εμπλέκονται. Αυτό το οποίο αναδεικνύουμε είναι ότι οι πρακτικές τεχνολογικού γραμματισμού των δύο παιδιών έχουν να κάνουν με την ταυτότητά τους, καθώς αυτό το οποίο κάνουν τα παιδιά χρησιμοποιώντας τον ηλεκτρονικό υπολογιστή δεν είναι κάτι έξω από αυτήν.

Οι απόψεις των γονιών για τη χρήση των ΤΠΕ από τα παιδιά τους

Σε αντίθεση, όμως, με τα παιδιά, που θεωρούν τον ηλεκτρονικό υπολογιστή κομμάτι της καθημερινότητάς τους και τον συνδέουν με τα ενδιαφέροντά τους, οι γονείς και των τεσσάρων παιδιών προσανατολίζονται στο μέλλον και συνδέουν τις ΤΠΕ με το επαγγελματικό τους μέλλον. Αντιμετωπίζουν, δηλαδή, τις ΤΠΕ σαν κάτι στο οποίο πρέπει να γίνουν ικανά τα παιδιά τους προκειμένου να ανταποκριθούν στην κοινωνία του μέλλοντος (Holloway & Valentine 2003).

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, οι γονείς έκαναν πολλές φορές λόγο για τα εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα που έχει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Γι' αυτούς η γνώση χειρισμού του αποτελεί προϋπόθεση για την ακαδημαϊκή επιτυχία των παιδιών τους και ικανότητα απαραίτητη για την επαγγελματική τους καταξίωση (Holloway & Valentine 2003). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της μητέρας ενός από τους μαθητές: 'Δεν υπάρχει μέλλον χωρίς τον υπολογιστή. Εκτός αν πας σε ένα απομονωμένο νησί και καθίσεις και ψαρεύεις εκεί'.

Εντύπωση προκαλεί, ωστόσο, το γεγονός ότι, ενώ οι γονείς θεωρούν τον υπολογιστή απαραίτητο εφόδιο για τα παιδιά τους, πιστεύουν ότι 'κλέβει' χρόνο από άλλες δραστηριότητές τους και κυρίως από τα μαθήματά τους. Χαρακτηριστικά ως προς αυτό είναι τα λόγια ενός μαθητή για τον τρόπο με τον οποίο ο πατέρας του αντιδρά όταν βλέπει αυτόν και τον αδελφό του να ασχολούνται με τον υπολογιστή: 'Ανοίξτε κανένα βιβλίο ή πάτε, βγείτε έξω, παίξτε κανένα μπάσκετ,, κάθεστε σαν τους αποβλακωμένους εκεί πέρα'.

Είναι γεγονός ότι οι γονείς και των τεσσάρων παιδιών, χωρίς καμία εξαίρεση, επιθυμούν να αξιοποιούν τα παιδιά τους τον ηλεκτρονικό υπολογιστή για εκπαιδευτικούς λόγους και να μη 'σπαταλούν' το χρόνο τους παίζοντας ηλεκτρονικά παιχνίδια ή συμμετέχοντας σε περιβάλλοντα ηλεκτρονικής συνομιλίας (Holloway & Valentine 2003). Μάλιστα, δεν ήταν λίγες οι φορές που έθεταν περιορισμούς στην ενασχόληση των παιδιών τους με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, προκειμένου να αποτρέψουν μία τέτοια χρήση. Οι περιορισμοί

αφορούσαν το χρόνο που αφιέρωναν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και σε δύο περιπτώσεις μαθητών το χώρο όπου τοποθετούνταν ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Δηλαδή, ο υπολογιστής δε τοποθετούνταν στο δωμάτιο του παιδιού, αλλά σε κοινό χώρο, όπου οι γονείς μπορούσαν να έχουν την επίβλεψη (Holloway & Valentine 2003).

Ο τρόπος που οι γονείς των τεσσάρων παιδιών αντιμετωπίζουν την ενασχόληση των παιδιών τους με τις ΤΠΕ συμφωνεί με αυτό ακριβώς που ο Street αποκάλεσε ως αυτόνομο μοντέλο γραμματισμού. Με άλλα λόγια, οι γονείς θεωρούν ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής από μόνος του μπορεί να έχει ταυτόχρονα θετικά (επαγγελματική επιτυχία) και αρνητικά (παραμέληση σχολικών υποχρεώσεων) αποτελέσματα.

Οι απόψεις των μαθητών για τη χρήση των ΤΠΕ στο σχολείο

Πέρα από το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, το σχολείο είναι αυτό που δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να ασχοληθούν με τις ΤΠΕ. Ενώ, όμως, οι ΤΠΕ είναι φυσικά ενταγμένες στην καθημερινή ζωή των παιδιών και σχετίζονται, όπως είδαμε, με πράγματα που τους ενδιαφέρουν, το σχολείο περιορίζεται στη χρηστική τους διάσταση (Snyder 2001). Και οι τέσσερις μαθητές μίλησαν για διδακτική αξιοποίηση του υπολογιστή μόνο στο μάθημα της πληροφορικής. Στα πλαίσια αυτού του μαθήματος ο ηλεκτρονικός υπολογιστής δεν αντιμετωπίζεται ως ένα περιβάλλον πρακτικής γραμματισμού, αλλά ως ένα μόνο μέσο, που αρκεί οι μαθητές να μάθουν να χειρίζονται. Η ύπαρξη, μάλιστα, βιβλίου και συγκεκριμένης ύλης που πρέπει να διδαχθεί και η διάκριση ανάμεσα σε θεωρία και πράξη δημιουργεί στα παιδιά την εικόνα ενός 'μηχανήματος' που δε συνδέεται με τη ζωή και τα ενδιαφέροντά τους. Να τι λένε δύο από τους μαθητές για το μάθημα της πληροφορικής στο σχολείο τους: 'μας λέει ο καθηγητής κάποια πράγματα, ας πούμε τι έχει ο υπολογιστής, πώς είναι φτιαγμένος και τέτοια και μετά πήγαμε στους υπολογιστές και μπήκαμε σε κάποια προγράμματα, αλλά για λίγο αυτό και τώρα ξαναρχίσαμε από το βιβλίο. Δεν είναι πολύ πρακτικό το μάθημα, όλο θεωρία' '...στην αρχή παραδίδει το μάθημα ο καθηγητής μας και μετά ανοίγουμε τους υπολογιστές και τα κάνουμε με πρακτικά. Δε βαριέμαι, περνάω ευχάριστα. Τα ξέρω αυτά που κάνουμε'.

Οι γνώσεις που έχουν αποκτήσει οι τέσσερις μαθητές από την εκτός σχολείου εμπλοκή τους σε πρακτικές τεχνολογικού γραμματισμού δε λαμβάνονται υπόψη από τους καθηγητές της πληροφορικής, οι οποίοι σε δύο μάλιστα από τις περιπτώσεις-σύμφωνα πάντα με όσα είπαν τα παιδιά-δεν έχουν μπει ποτέ στη διαδικασία να τους ρωτήσουν αν έχουν υπολογιστή στο σπίτι τους και τι ακριβώς κάνουν με αυτόν.

Όπως στην περίπτωση των γονιών έτσι και στην περίπτωση του σχολείου, η ενασχόληση των παιδιών με τις ΤΠΕ προσεγγίζεται αυτόνομα, καθώς ο υπολογιστής αντιμετωπίζεται ως απλό μηχάνημα που λίγη σχέση έχει με τις καθημερινές πρακτικές τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε-από την οπτική του γραμματισμού-ένα θέμα που συχνά αγνοείται στην ελληνική βιβλιογραφία, τις τεχνολογικές πρακτικές των μαθητών και πώς αυτές διαπλέκονται με την ταυτότητά τους. Αναδεικνύοντας την αλληλεπίδραση που υπάρχει

ανάμεσα σε αυτό που κάνουν οι μαθητές στον υπολογιστή και σε ό,τι κάνουν στην καθημερινή τους ζωή, θελήσαμε να αποκρούσουμε μία εκδοχή του μύθου του νέου γραμματισμού σύμφωνα με την οποία η τεχνολογία προσεγγίζεται αυτόνομα και θεωρείται καταλύτης αλλαγών. Κάναμε, έτσι, φανερό ότι η εισαγωγή των ΤΠΕ στην εκπαίδευση δεν αποτελεί παιδαγωγική πανάκεια ούτε μπορεί να έχει προβλέψιμες επιπτώσεις για τους μαθητές. Με τον τρόπο αυτό θελήσαμε να στρέψουμε το ενδιαφέρον όλων όσων εμπλέκονται στα εκπαιδευτικά πράγματα στον τρόπο με τον οποίο οι ΤΠΕ μπορούν να αξιοποιηθούν δημιουργικά και ανανεωτικά στο χώρο του σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000), *Research Methods in Education*. London: Routledge.
- Cope, B. & Kalantzis, M. (2000), *Multiliteracies: Literacy learning and the design of social futures*. London: Routledge.
- Graff, H.J. (1979), *The literacy myth: Literacy and social structure in the 19th century city*. N.York: Academic Press.
- Holloway, S. L. & Valentine, G. (2003), *Cyberkids*. London and N.York: Routledge-Falmer.
- Ong, W. (2001), *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Livingstone, S., & M. Bovill. (2001), *Families and the Internet: an observational study of children and young people's internet use*. Final Report to BT.
- Snyder, I. (2001), "Γραμματισμός, τεχνολογία και σχολική τάξη: Μια πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς". Στο *Πληροφορική-επικοινωνιακή τεχνολογία και γλωσσική αγωγή: η διεθνής εμπειρία*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Stake, E. R. (1995), *The Art of Case Study Research*. United States of America: Sage Publication.
- Street, B. (1984), *Literacy in Theory and Practice*. N.York: Cambridge University Press.
- Αγοραστόυ Κ., Μπατσίδου Β. & Σεβρής Κ. (2005), *Σχολικός-εξωσχολικός γραμματισμός και τεχνολογίες της πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ): 3 μελέτες περιπτώσεων*. Ανακοίνωση στην 26^η Ετήσια Συνάντηση Εργασίας του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας, της Φιλοσοφικής Σχολής, του Α.Π.Θ.
- Κουτσογιάννης Δ., (2004), *Γλώσσα, Τεχνολογία και Γλωσσική Εκπαίδευση: Πανεπιστημιακές Σημειώσεις*, Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.